

Tahlil ve Tenkitler

Ferhengnâmei Sa'dî'nin üçüncü nushası ve Velet Çelebi - Kilisli Rifat neşriyle mukayesesi.

Manisa Muradiye kütüphanesi türkçe yazmaları arasında 1856 numaralı bir mecmua içinde *کتاب فرهنکنامة حواجه مسعود* ismile *Ferhengnâmei Sadi*'nin bir üçüncü nushası mevcuttur.

Mecmua 12 X 16.6 santim ebadında, 119 yapraktır. 1-33 yaprakları *کتاب تسهیل حاجی پاشا* » işgal etmektedir. Yazısı XV inci asrın ikinci nısfında inkişaf eden bir nevi talik, kâdi abadı, cildi meşin fakat adi, cetvelleri kırmızı mürekplidir. Her sahifede vasati satır miktarı 17, yazı yazılan kısmın ebadı 9.3×14.65 santim, satır aralıkları 6 milimdir. Serlevhalar yazılmamış, yerleri açık bırakılmıştır.

Ferhengnâme'nin hiç bir yerinde ne telif, ne de istinsah tarihine ait kayıtlara tesadüf edilmediği gibi, mecmua sonunda da istinsah tarihi mevcut değildir. *کتاب تسهیل حاجی پاشا* nın 820 den bir az evel yazılmış olması [1], istinsahının XV inci asırda, talik hususiyeti aynı asrın ikinci nısfında olduğu kanaatini vermektedir.

« *کتاب تسهیل* » in bir nushasının Manisa Muradiye kütüphanesinde bulunduğundan bahseden Tahir Beyin [2], *Ferhengnâme*'nin bu nushasından bahsetmemesi gayet gariptir. Tahir Bey, hafız kütüp Abdullah Ef. nin verdiği izahata göre, kütüphaneyi Meşrutiyetin ilânı, yani 1324 - 1908 senesinde tetkik ettiğine, ve kütüphanenin 1284 te tanzim edilmiş fihristinde bu mecmuanın ihtiva ettiği iki risale ayrı ayrı kaydedildiğine nazaran, bu bahsetmeyişi keyfiyeti daha ziyade garabet kesbetmektedir.

Yazma imlâsı itibarile arhaik olmakla beraber, hareke istimali muntazam bir şekilde olmayıp icaba göredir. Hatalarının - aşağıdaki karşılaştırmada görüleceği veçhile - azlığı, bu nushanın matbu nushanmkinden daha sahih bir diğer nushadan istinsah edildiği zehabını uyandırıyor.

Yazmadaki beyitlerin mecmuu, matbu nushada 1073 [3] olduğu halde,

[1] Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, s. 211.

[2] *Aynı eser*, c. III, s. 212.

[3] Köprülüzade Mehmet Fuat Bey, *Ferhengnâmei Sa'dî* hakkında neşretmiş olduğu bir tenkitte (*Türkiyat Mecmuası*, c. II, s. 483) beyit adedini 1703 olarak göstermiştir, bunun bir tertip hatası olduğu tabiidir.

1064 tür. Yazmada, matbu nushadaki bazı beytlerin yerleri evel veya sonra gelmekte, ve gene matbuda bulunup ta burada olmayan kısımlar yerine Birincisi 27, İkincisi 24, Üçüncüsü 7, Dördüncüsü 16 beyitten ibaret dört parça mevcut bulunmaktadır.

Manisa Muradiye kütüphanesi nushası ortaya çıktıktan sonra, *Ferhengnâme*'i *Sadî* üçe çıkıyor demektir:

1) Matbu nushaya esas olan ve bugün İstanbul Fatih Millet kütüphanesi yazmaları arasında Divan kısmında 300 numarada bulunan nusha.

2) Kopenhag kütüphanesi türkçe yazmaları arasında bulunan nusha [1].

3) Bizim bahsetmekte olduğumuz nusha.

Kopenhag nushası münteşir bulunmadığı cihetle üç nashanın karşılaştırılması imkânı mevcut olmamakla beraber, biz aşağıda mümkün olduğu kadar sıhhatle Velet Çelebi ve Kilisli Rifat Beylerin [2], neşretmiş oldukları nusha ile bu yazma arasındaki farkları göstermiye çalıştık [3]. Bu karşılaştırma, eserin tenkidi bir tabının yapılmasına - Köprülü zade Mehmet Fuat B. in de söyledikleri gibi - ne kadar zaruret hasıl olduğunu gösterecektir.

Beyit	45,	اکش خوش اکترورلمش درر	که بستان اچندن اولمشدرر
»	46, M 1		شو رسميله هرکم الآ اوقیآ
»	48, » 2		اچد آندی اودنیتا که شمع
»	51	مقابل کتور آن طتجاسنا	ای سز بلن اینمازسک سنا
»	54, » 2		از اولمش اولانسنه معینده قوت
»	61	صنوری او نی جلاب اوایا	شکر شربتی کرکلاب اوایا
»	68, » 2		حکایت قلبدر دخی برکی آد
»	69	وفا اوما آند آن وپوزینه کل	سجهان ای اغول ملک باقی دکل
»	81, » 2		عجبی ورت قورت قیونی یسا
»	87, » 1		غرض قونه بیلورسک ایلکل
»	89, » 1		نه ککاک اولیسار اول الده یار

[1] *Ferhengnâme-i Sadî*'nin Kopenhag nushasından ilk defa bahseden Prof. J. H. Mordtmann'dır (*Suheil und Nevbahar*, Hanover, 1925. mukaddime, s. 10). Malûm iki nusha hakkında Köprülü zade Fuat B. in No. 3 te zikredilen mekalesine bakınız.

[2] Hoca Mesut, «*Ferhengnâme-i Sadî*» yahut Bostan tercemesi, telif tarihi 755 hicri. Naşirleri: Velet Çelebi ve Kilisli Rifat, İstanbul (Matbaai Amire), 1340, büyük ebatta, 19 (mukaddime) + 1-87 (metin) + 89-119 (lugatçe, tashihat, lâhika.)

[3] Beyit numaraları matbu nushaya göre tertip edilmiştir.

- Beyit 97 بوين ورمين حاكموك قورقسن چوبلمايه قورقونتا قورحسن
 » 101, M. 1 يوز صاغتن آدم اينن بير
 » 103, » 2 كه يادشاهدن كور اول اوزند
 » 105 سن اول ظلم ادن عابلا ايله ظلم كه عدل برآبرولر ايله ظلم
 » 106 سنا شمد بوينه قوردك بچق بوق اولدم كه قوين دنب بر بچوق
 Beyit 108 yazmada mevcut olmayıp, buna mukabil şu beyit vardır:

چو مظلوم اكيلا به اللهنه طوش اولماغل آهي سحرگاهنه

eyit 118, M 2 قيوكا كلانلا روك ايشين دز

132 inci beyit yazmada 129 ve 130 uncu beyitler arasındadır.

Beyit 131, M 2 چواويدين رنج بريانكا

Yazmada 134 ve 135 inci beyitler arasında aşağıdaki beyit vardır.

اكر قافله كليا كیده باج اكنجی كدرسا بوزيلا خراج

- Beyit 138, M 3 ضعتك بوكن كوتر اول شكره سن
 » 141, » 2 الى اارسه بياسن اشكنجه سن
 » 142 اياغن الوب كسي يقمغل بقلاسي الفل ايتقمغل
 » 143, » 1 كوكلر ديرلرسه يكدر كه كنج
 » 144, » 2 دشاكم دشاسن ايقلاره سن
 » 147 طبودق ديروب سرمه مظلوم اشن چقاروله ظالموك هب دشن

Yazmada 157 ve 158 inci beyitler arasında aşağıdaki beyit vardır:

چو ظام ايده هر كسه آني بلور كه چوبان دونب قرت اولمش اولر

Beyit 160 اولررلا اوكلش ابرشمكل دشوررلر يسا اولرسن جميل

- » 166, M 1 اكر بابوك ايوان كيوان اولا
 » 167, » 2 كمد ايكن كسه نيتاسچر

Beyit 168; M 2 چقاروركن عانده جلهء

» 170, » 1 بنم ايله فللك اتدی اتفاق

Yazmada, matbudaki 175 inci beyitten 182 inci beyte kadarki kısım yoktur, onun yerine aşağıdaki 27 beyitlik kısım vardır:

که سنداقرنجا بیر کوزک
 نه اصی شودم کی اویاره الم
 بق اولدم که صو آقه بشدن یشا
 نه اصی کوره سرمیاسن بیان
 که فرصت عزیز اوله اولوقت سیف
 چو قوش اوچر نه ایشه یارر قفس
 بر کدا اتورار اختوک کچا
 کفتی کایب او دالناسن یری
 دکل کوله کندویه کیز ازی
 ا کیلامدکم آر کلدی کدر
 که اندن اجل ییل اوج آلمدی
 سن اور نتاکم بالق بونسی
 بر آلتنده کل بوزولوجق و آرجق
 که عارست ناپاک رفتن بکور
 عمل درمکا کریه آغوک اولا
 که کتبتده قوز طاییز آتمه سن
 قبا یاچق ا که اور پایی بند
 حساب ایشبو دمدن اذین اوش درن
 که هر کیشی ایدر وچا آب و باب
 بتاکلر ویا آریا نوبهار
 سنوک کوهی کدن نه فرق ایده طاش
 طاش اولاکم اندا اولا منفعت
 که طاش اولا ایدن دخی بیبکک
 چه اول آدمی وچه حیوان طوآر
 یوز آمیدن یک اولا اشک
 یک اول باآیه کم یول یوریا اوکات
 صزین ایدن بیاسن یش

کوزک آجوغیکن یرفلان ازوک
 سن ایشودن امدی اویان ای الم
 صو بیلکده ایکن درش ایی یشا
 چو سرمایه واراص قوقوریان
 قبا ضایع اولماغه عمروک حیف
 غنیمت بل ایشبو ورسن نفس
 اتوردک کشیلر یرندا نچا
 اکر پهلوان سین وقیلج اری
 کللی کورپ دوشر محقق کوزی
 چو خطلی کوراسن کم الهی کدر
 بو باغ اجر هیج سرو بوجلدی
 نچا خوب یوسف بکی مونس
 عجبی که طایر قده کل پشه چوق
 آری کلدک وهم آدی کیده کور
 کجاسین اچنده جبه آغوک اولا
 کوکل ورمه بورده خوش یمه سن
 قان طارغیزسه اورب کتند
 چودن کیدی وکلشدریدن
 اکی بت بغروم اتدی کباب
 دریفاکه بنه سز نچاروزکار
 چو سندن کیشی بولما اتمک واسن
 بکلدم بوسوزی دمام اوکات
 آنوک بیک کیشیه الم کک
 شول آدمه که بیک اوییق قوآر
 هر آدم طوزدن دکل یک نه شک
 یول آزان کشیلر نه وارینه ایت
 زقوم آعاجن بسلاک یاز قش

Yazmada 196 inci beyitten 220 inci beyite kadarki kısım eksiktir.

Beyit	220, M 2	که بندک کورر دوستلرک اوزانک
»	221, » 2	که اوشدادکن وار یولکدا سقن
»	224, » 2	کرم ات ادارساک ایی نیک بخت
»	226, » 2	چوجق اولان سوز دیمکینه یر آر

Yazmada 233 üncü beyit yoktur. fakat onun yerine şu beyit vardır:

تکلف نئا ایده درویش اولان   دتر بر سوزی آ که عقل ایش اولان

Yazmada 241 inci beyitten 243 üncü beyite kadarki kısım yoktur, fakat onun yerine şu aşağıdaki kısım mevcuttur:

<p>که جراح اورر زخه مرهم بله سن الدرمه الک اتدکیچون کنه اکنجی کزن غله زندآنه سال یراض اغچدر دیندن قیلر یراض که اکا ایکن قیاسن سنوعی بتون اتمک اولایه سهل صنایمش اشلا ده هر کم صنا بق اولدم که ولدورت آ تیغیز پشیمانغه دشملک اکسزن ینا بوشن اولمز کسلن بوین فقیر دمدہ عقلی برنده سقین بق اول عقل کم خشم آتی قوآر نه انصاف فلور نه تقوی نه دین قجر لر فرشتهلر ایدب غریبو یکن یقسلک بوینا بیر غر اشخ طملنوک هیبچ ییز غمین که آرق برندوکینا شاذ اولا که آیدن یئا (اکسیک) جسته دل که مظلوم او ییز زحمت کورر که ایلوکله که اکا سنی نه آصی چوخلو تده سوکیلسن صوش غیب اولر ورشوق هنر دوادر که قلیجه ال اوزلا که برقان طمایره درون سکا</p>	<p>اکسین قر اقاته اتکل هله چوسجیلو قنوکا کتور آ بناه اکتلا اشتہزسه ورکوشمال اکر بند بند اناہه آ که کار چو برکسه سوچینه فاقیاسن که لعلی سمقدر ککنه لیک جهل یوک آلتنده بیلی صنا یقین شصتوک ایچنده اولدقده کزن غرضلو کشینوک اشتما سوزن یرر بقلق اوکدن الدرمین دخزون سوسرا طریق وطقین تحمیل ادر هر کمک عقل وار بسودن چقب خشم چون ایده کین کوریک انوک کیب بر طرفه دیو اصلدز کیشی چون بدنی غور کچی یتر کنجه یوجلدن طین تشم همین بش کون ایدی بله یک اول کیشی ورمازسا ایله بل سنوک کوزکا نیتہ اوینجو کرر چوظلم ایده سن سن کوزوتما انی دناین که درنکده اولیکسن اکر بیک اولاسن وکرشیرور چو هیبچ خیلہ قلمآ به کم قورلا تمامت جهان ملک دکمز اکا</p>
---	---

Beyit 246, M 2

کرککم اللدن ایشی آلسین

» 247, » اماورمکل ایش استینه تی   هم آلدورمغل الدغوجا آتیق
» 248,   وکرتی قاج یوررتی بل آنوک   سن الدرمه یورسن هر ایلنوک

Beyit	251, M 2	حڪرسك سويش كور اكنمه هآى
»	257	كيشى كم بيكى كوز آدر اولآ يك آندن كه وار آسو اشر اولآ
»	262, M 1	درور قدا آوبن ات مدام

Yazmada 271 ve 272 inci beyitler mevcut değildir.

Beyit	282, M 2	يك آندن كه يك كز چرى سالسن
»	284, » 1	شو كساآ اولادتسغا دستكبر
«	287, » 1	چو بودم چرى بوليا ايشدن
»	289, » 2	فريذونه اوغرشسه ايشى اكا
«	291, » 2	چق اولر حسود رچناغا صنان
»	321, » 2	شهن كون اولام ادلا پادشاه
»	326, » 2	كه دايام الى استون اولمز ارك
»	332, » 1	دتاين كه چقلاره سوزك اوتر
»	336, » 1	پيل بساين چاررر طنلو ديل
»	347, » 1	شو قول تنكرنوك رحمتدن اولر
»	349, » 1	اولا معنى اولسا دعوى درست

Yazmada 351 ve 352 inci beyitler arasında şu aşağıdaki beyit vardır:

انوكيچون قاور آنتون هب تام كه استنده دترر طلسمى مدام

Buna mukabil yazmada 352 inci beyit mevcut olmayıp 353 üncü beyit ise 354 üncü beyitten sonra gelir ve ikinci mısraı şu şekildedir.

Beyit	355, M 2	بوزاوق اتغل اوماجه ايره برى آيبلاينى كور بر كشيچون يوزى
-------	----------	--

Yazmada 356 inci beyitten 363 üncü beyite kadarki kısım yoktur, fakat buna mukabil aşağıdaki kısım vardır:

که برکون ها دوزغکا دشآ	بدر دانه درلو درلو قشاآ
نه بیلوو اولاسن (...) اول	کها کم کانونک یوز اول یول
که خوش کوستر بر یرن سا که یوز	کل آغاجینی یقعه چون اولا کوز
که بر یوک کنی ا که حاصل وره	کیشی نغم آنوکيچون براغور یره

عصا اولدوغوجی الدر ددی
قلانی اودن یه آنوک دیبدر
کلمز یمش ویرن البتده هم

مخمدن بتب باش قلدر ددی
هترمند کیشی شنوک کبیدر
اغچ اودن اولماغه بر بلته هم

368 inci beyitten 386 ncı beyite kadarki kısım yazmada mevcut olmayıp onun yerine aşağıdaki kısım vardır («در عشق و احوال عاشقان») kısmı yazmada, matbu nushanın 35 - metin - inci sahifesindeki «درین معنا» dan evveldir):

قیامتده مزدا که ینتا دکا
که بولاسن اسکی طون ایچنده یار
و کونی امینک ازب قالسن
و بوکون یکدرب نه یرا کده
تمرلا کون اولاکه یمش وره
فوپر بیزغ اندن کشی نا اومسا
که بوسونوک اولر ایچنده چامسا
نه ناموس قلا اولجی آشکار
آنی کزلیوکوز نتا که صدف
اگر صانه بیلورسک تنکریا
بلور نامه اول که یازویزار
طغر جوغنی کوردلر ایچ بوش
اگر جبرئیل اکلایا برآر
وررسن اتاک ا کودی بیگ دوت
پشیمان اولاسوک بلکل یرن
نه بیلم که ایلا یکانا کلا

شو کما که خلقک قاپوسن دکا
سرب عمرکی اتمکل انظار
یوری طغرو بول منزلی آلسن
دولا و اوکوزی کوز بغلرنده
کوکي محکم آغاچ دککل یره
کر اولمايه کوکده اصللو طمر
ریا یه محل ورمه قامو عمر
چوبن اولور کز لوجنه ناکار
اگر کوهرک اوله اتما تلف
ککک زدر دکوب خرغه اتمک ریا
نه بلدا که یادر طون اچر نه وار
ریاچی که اولمشدی دین فروش
چوسن طاعتابوز دتاسن ای یار
سکا سعد اوغلی بیکی خوش اکوت
بکون اوکت اشتمزسک اوش درن
یکیرک اوکچی کرکسا هله

Beyit 390, M 1

دکل صبر آچی دوستنی آکچق

» 391

چوکدر تراسرک دوآبوکار بلار چکرلار واسروکار

394 üncü beyit yazmada 395 inci beyitten sonra gelir.

Beyit 396, M 1

کسننا بولا را ادمزدوآ

» 422, » 1

چو آلتون متاع آلمغیچون کرک

417 inci beyit yazmada yoktur.

Beyit 429, M 1

کشی تخم اکرکن آشنسه نه وار

Yazmada 431 inci beyitten 452 inci beyite kadarki kısım yoktur.

455 inci beyit yazmada yoktur.

Beyit 456, M 1 دلو بيك آغلایى دونرلر

Yazmada 491 ve 492 inci beyitler şu şekildedir:

- سقان بيك درجق طلو كه كنه كه فستقلين بينسى و آرسنه
 ينوك بيك طاعت يرامن اشا كتوو عذر شايد يرينه دشا
- eyit 537, M 1 ال التنده آغلانكا انه كوچ
- » 538, » 1 شول اولو كه كندوبى كيجى كوره
- » 556, » دتب سنجو كورد اكادى بر كجا طبيب آن كوردى و ديدى بجا

Yazmada 560 mıcı beyit 562 inci beyitten sonra gelir. Yukarıda kaydedilen (s. 301, satır 5) yer değişmesi sebebiyle 560 inci beyitten sonra yazma 708 inci beyitten sonra devamına başlar.

Beyit 753, M 1 حورى يوزلو اولنجه خاقي يوز

» 764 يادارلوز كورنجه كور اولسنا چو اودن چقا عورت كيرسون سنا

763 üncü beyit yazmada 764 üncü beyitten sonra gelir:

Yazmada 797 ve 798 inci beyitler arasında şu beyit vardır:

- قز اوغلان اولونجه كورسك قصو قبو ياكه دكادى صودكه صو
- Beyit 805, M 1 قلو كا كل اول شهوته قاپو ياپ
- » 881, » 1 دم اورعزم شكره بن اى جنم
- » 886 برى يكسك آغيج كه جان بسار اول يميشى اوغول قز كم اول ويره بول
- » 887, M 1 بور كدا طمرو آر اچكدا آنى
- » 888, » 1 اچر اوغلان اناسن فانس كور
- » 896, » 1 اكي يزلو مهرد كه قوشرد حق
- » 902, » 2 كه كافر بوى طغردر كند صوى

Yazmada 907 ve 908 inci beyitler arasında şu beyit vardır:

قونخل دوزن اوكن الدزه اسيرى اولان بيله نيتنا دزه

931 inci beyit yazmada 930 uncu beyitten evel gelir.

Beyit 936, M 1 كه بازر جنوك اولسه الى طلو

Yazmada 975 inci beyitten 1005 inci beyite kadarki kısım yoktur.

Beyit	1050, M 1	انی ایده سزک دتغل شفیع
»	1060	بله سن له مسکین و پچاره اوز زبون کشته نفس اما راوز
»	1066, M 1	یقینم چراغین یاندورغیل

Yazmada sondaki 1072 ve 1073 numaralı beyitler mevcut olmayıp şu farisi beyit vardır:

الهی بیامرز خوننده رآ عفوکن کنانه نویسنده رآ

Şerif Hulûsi

A. Samoy'oviç. *Altay Türklerinde kadınlar diline mahsus sözler* (Dil ve Edebiyat «Yazı ki Literatura» mecmuasının III üncü cildinden ayrı basım).

Eski Ekzogaminin ve Pederşâhi, içtimaî yaşayışın izi olduğunda şüphe olmıyan bir âdet şark Türklerinde ve orta Türklerden Kırgız-Kazaklarda halâ canlı bir sûrette yaşamaktadır. Bu âdet, gelinlerin zevcinin ailesine «hatta kabilesine» mensup olan akrabalarının adını söylemeleridir. Geline kaynatasının, ve kayınbaba tarafından olan bütün akrabalarının yalnız adlarını değil, bu adlara benzeyen bütün kelimeleri söylemek yasaktır. Meselâ, zevcinin akrabasından birinin adı «Aydemir» olursa gelin de «ay» ve «demir» kelimelerini söyleyemez. Halbuki, bu gibi türkçe adlar şarkî ve orta Türklerde pek çok bulunmaktadır. Binaenaleyh, bazı gelinler için «balta», «bıçak», «koyun», «at» «kılınç», «doğan» ve saire gibi hergünkü hayatta söylenmesi icabeden sözler yasak oluyor. Kadınlar bu gibi yasak kelimeler yerine bunların müradiflerini yahut uydurma bir kelime kullanırlar. Meselâ «ay» yerine «yaruk», «demir» yerine «pulat», «balta» yerine «çabat» «çapmak — kesmekten», «bıçak» yerine «keser», «koyun» yerine «manrama» «melemekten», «at» yerine «ulak» yahut «biniç», «kılınç» yerine «karu» veyahut bunlara benzer bir söz kollanırlar. İşte, bu âdet neticesinde bu türklerde «kadın sözleri» meydana gelmektedir.

Kırgız, Altay ve Sagay kadınlarının yasak kelimeleri başka bir kelime ile değiştirmekteki maharetleri şayanı hayrettir. En heyecanlı dakikalarda bile yasak kelimeleri müradifleri yahut o kelimenin mefhumunu anlatacak bir kelime ile değiştirebilirler. Bunların maharetlerine dair pek çok anekdotlar söylenir.